

KEREKESNÉ HORVÁTH ILONA

Az ókori Mezopotámia öröksége a 21. században – Interjú Niederreiter Zoltán assziriológussal

Absztrakt

A térben és időben tőlünk távoli Mezopotámia mai kultúránk bölcsője, mely az írás megalkotásával, a csillagászati, matematikai, építőmérnöki, vízmérnöki, orvosi tudással, a jogrend, az iskolarendszer kiépítésével a világ számára maradandót alkotott. Ennek elemei élnek tovább napjainkban csakúgy, mint az a struktúra, amely történelmi szempontból a leginkább figyelemreméltó, és amely a mezopotámiai államalakulatok fejlődésében, végül a birodalom kialakulásában lelhető fel. Az európai emberek érdeklődése hagyományosan sokkal inkább az ókori Egyiptom, a görög és latin kultúra felé fordul. A magyar közoktatás is követi ezt a trendet, Mezopotámia egyre inkább kimaradni látszik az általános és középiskolai tananyagból, az oktatás egyre inkább mellőzi, vagy nagyon kevésbé foglalkozik a tekintélyes történelmi hagyatékkal. Nyilvánvalóan a középiskolai oktatásba nem lehet mindent beszorítani, de a többi tantárggyal egységben szélesebb kép rajzolódhat ki.

Kulcsszavak: Mezopotámia, assziriológia, pecséthenger, istenvilág, ékírás, kerettanterv, gyerekközpontú oktatás, élményszerű megismerés, társtudományok

The Legacy of Ancient Mesopotamia in the 21st Century – An Interview with Assyriologist Zoltán Niederreiter

Abstract

Mesopotamia, distant from us in both space and time, is the cradle of modern culture. Through the invention of writing, the development of astronomical, mathematical, civil and hydraulic engineering, medical knowledge, the establishment of legal systems and formal education, it created lasting contributions for the world. Elements of this legacy persist today, just as the structure that from a historical perspective, is particularly remarkable: the one reflected in the development of Mesopotamian statehood and ultimately in the formation of empires. European interest has traditionally been more focused on ancient Egypt, as well as Greek and Roman

cultures. Hungarian public education follows this trend, with Mesopotamia increasingly left out from primary and secondary curricula. Education today tends to ignore or address only minimally this significant historical heritage. Obviously, not everything can be included in secondary education, but a more comprehensive picture could emerge through integration with related subjects.

Keywords: Mesopotamia, Assyriology, cylinder seal, pantheon, cuneiform, national curriculum, child-centered education, experiential learning, related disciplines

Dr. Niederreiter Zoltán assziriológus, régész, történész. Habilitált egyetemi adjunktus, az ELTE Ókortudományi Intézet Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék tanára, az MTA–ELTE Lendület Asszír és Babiloni Istenvilág kutatócsoport vezetője. A Szépművészeti Múzeumban 2024. október 5. és 2025. február 2. között rendezett Mezopotámia. Istenek és démonok királysága című időszaki kiállítás kurátora volt.

A Szépművészeti Múzeumban beszélgettünk arról, hogy a történelemoktatásból lassan kiszoruló Mezopotámia milyen ősi kincseket hagyományozott ránk, az utókorra, hogy ezeket az egyetemes értékeket mennyire védjük és adjuk tovább utódainknak, tudni fogják-e az utánunk jövő nemzedékek, hogy az egyetemes világörökség részeként számon tartott mezopotámiai civilizáció értékeinek megőrzése milyen fontos és globális feladat.

A beszélgetés lehetőséget adott olyan gondolatok megfogalmazására is, amelyek inspirálóak lehetnek a történelem-, kiváltképpen az ókortörténet-oktatás számára. Pók Attila egy beszélgetésben bemutatott egy oktatási kísérletet, amely arra a kérdésre kereste a választ: „... *hogyan lehet megteremteni, hogy ne a tanár, hanem a diák álljon az oktatás középpontjában?*” A történész hozzáfűzte: „...*Javíthatatlan optimistaként azt hiszem, hogy nagyon sok jó gyakorlat lehet most is, de nem igazán tudjuk, hogy mi van. Az élet számtalan területén tapasztalható probléma, hogy nem az a baj, hogy rossz, hanem az, hogy nem tudjuk, hogy milyen. Általában ilyen is, és olyan is. Lehet, hogy amit távolról úgy gondolunk, hogy nem jó gyakorlat, ha közelebb megyünk, láthatjuk, hogy egészen érdekes. Csak nem jönnek a felszínre azok az emberek, akiknek a felszínre kellene jönniük. A jó gyakorlatokat meg kellene ismerni, hogy bekerüljenek a*

*körforgásba.*¹ A történelemtanítás jó gyakorlataira számos területen találhatunk példát, így egy kiállítás létrehozásának koncepciójában és annak megvalósításában, amelyben az interaktív és élményalapú oktatásra is rátalálhatunk.

A Nemzeti Alaptantervhez (2020) kapcsolódó kerettantervben² az egész ókori történelemre mindössze 13 óra van, Mezopotámia egyre inkább az említés szintjére szorul. Kérdés, hogy kerettantervi lehetőségek között hogyan lehetne a diákok figyelmét ráirányítani e civilizáció történelmi fontosságára és kulturális, művészeti értékeire.

– **Milyen hatások, milyen impressziók nyomán lettél assziriológus?**

– Az érettségi után egyetemi tanulmányaimat az Eötvös Loránd Tudományegyetemen kezdtem meg, történelem szakon. Akkoriban az assziriológia vagy az egyiptológia csak „B” szak volt, tehát akkor lehetett ezekre a szakokra felvételizni, ha volt a hallgatónak egy főszakja. Elsőéves koromban Kákosy László és Komoróczy Géza előadásaira jártam, de számomra mellettük talán leginkább Dezső Tamásnak az asszír történelemmel kapcsolatos szemináriumai voltak meghatározók, majd az ókorszigorlat után úgy döntöttem, hogy másodévesként elkezdem az assziriológia szakot. Hogy volt-e bármilyen más élményem vagy impresszióm erről az ókori civilizációról? Középiskolás koromban egy iskolai kirándulás során jutottam el Párizsba, és ott a Louvre-ban felfedezhettem az asszír csarnokot, ahová egyedül mentem. Megkapó élmény volt, de természetesen ennek nem volt semmilyen kontinuitása és nem is gondoltam arra, hogy onnantól kezdve én assziriológus leszek. Az assziriológiát, sőt magát a fogalmat az egyetemen ismertem meg. De arra a látogatásra jól emlékszem, és annak élménye az évek során sokszor vissza-visszatért.

– **Milyen lehetősége van ma egy diáknak arra, hogy tanulmányait assziriológia szakon folytathassa?**

– Hazánkban egyedül az Eötvös Loránd Tudományegyetemen lehet assziriológia szakot választani. Ez nem megszokott helyzet. Ha külföldi, döntően itt a nyugati világban lévő egyetemi képzésekre gondolok, nem találunk sok olyan egyetemet, ahol már az első év során assziriológiát választhat valaki.

¹ A történelemtanítás megújítása. Kerekasztal-beszélgetés az EKE-OFI-ban. Összeállította: KOJANITZ László.

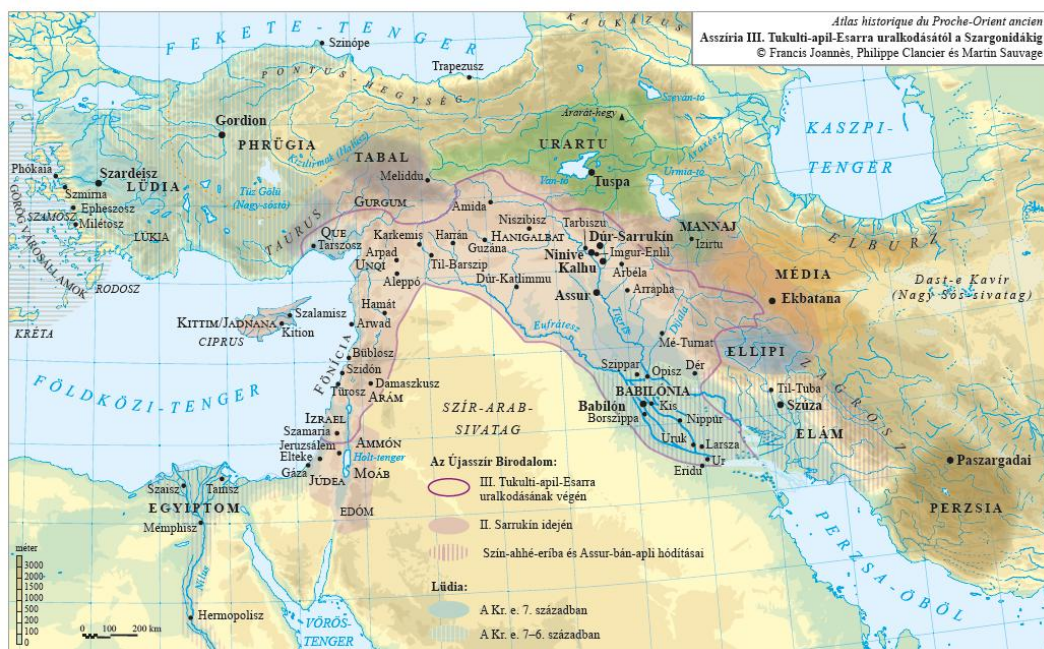
<https://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2018/11/a-tortenelemtanitas-megujitasa-09-03-04/>
(Letöltés: 2025. márc. 2.)

² Civilizáció és államszervezet az ókorban. In: Kerettanterv a gimnáziumok 9–12. évfolyama számára.
https://www.oktatas.hu/koznevelas/kerettantervek/2020_nat/kerettanterv_gimn_9_12_evf
(Letöltés: 2025. márc. 2.)

Az ELTE-n a bolognai rendszerben működő ókori képzésünk lehetőséget nyújt az ókori nyelvek mellett az ókori történelem és vallástudomány, valamint a régészet (ezen belül az ókori Elő-Ázsia régészetének) megismerésére. Az assziriológiát választó hallgatók megtanulják a két legfontosabb ékírásos nyelvet, az akkádot és a sumert, így a forrásokat közvetlenül, és nem a fordításaik alapján tanulmányozhatják. Emellett pedig Mezopotámia történelmét, vallását és művészetét is megismerik képzésünk keretein belül.

A fiatalok jellemzően az érettségi után kezdik meg tanulmányaikat, de külföldről is érkeznek. A Tempus Közalapítvány ösztöndíjasai Szíriából és Iraki Kurdisztánból, továbbá török ösztöndíjjal Törökországból jönnek hozzánk. A magyar nyelvű képzés mellett tehát angolul is oktatunk assziriológiát. Az elsőéves hallgatóknál szembeötlő az, hogy nem mélyrehatóak az ókori történelemmel kapcsolatos ismereteik, ugyanakkor azt is látni lehet, hogy rövid idő után rabul ejti őket az általunk kutatott ókori világ.

1. térkép: Az Újasszír Birodalom: AsszírIA III. Tukulti-apil-Esarrától a Szargonidákig

Forrás: *Atlas historique du Proche-Orient ancien*

- Szűkebb kutatási területed az Újasszír és Újbabiloni Birodalom, amely nagyjából a Kr.e. 1000 és 500 közé eső időszakra keltezhető. A fellelhető források között miért éppen a pecséthengerek vizsgálatára irányult figyelmed?
- Assziriológia, régészet és történelem szakon végeztem. Az így szerzett módszertani ismeretek segítettek abban, hogy írott, képi és tárgyi forrásokkal egyaránt tudjak foglalkozni, hiszen az egyik fő feladatunk a források feldolgozása, értelmezése és kontextualizálása. Kezdetben a hatalmi jelvényekkel foglalkoztam, majd a csillagírással,³ és utána úgy találtam, hogy a pecséthengerek is egy érdekes, izgalmas tárgycsoportot jelenthetnek, hiszen volt adminisztratív, vallási és szimbolikus szerepük is az ókori világban. Némelyik közülük feliratos, az ékírásos források is említik őket, mindeközben nagyon gazdag képi ábrázolásokat hordoznak, tehát itt találkozunk az a három irány, ami engem érdekel.⁴

Emellett azt tapasztaltam, hogy nagy mennyiségben állnak rendelkezésre pecséthengerek, amelyek többségét múzeumi gyűjtemények őrzik, és sok közülük még publikálatlan. Úgy gondolom, hogy nekünk, kutatóknak az a fő feladatunk, hogy a forrásokat elérhetővé tegyük, publikáljuk azokat, hogy más diszciplínák képviselői tudjanak azokkal foglalkozni.

Azt gondolhatnánk, hogy a kisméretű tárgyak nem annyira jelentősek, véleményem szerint e tárgycsoport mégis számos újdonsággal szolgálhat. Könyvtári kutatásaim során több mint ötezer tárgyat gyűjtöttem össze és körülbelül ezer tárgyat tanulmányoztam közvetlenül harminc múzeumban. Számomra a pecséthengerek eszközök, tehát hordozói azoknak az ábrázolásoknak vagy adott esetben feliratoknak, amelyek például az istenek világába vezetnek el bennünket, hiszen sok közülük mitológiai, kultikus és rituális jelenetet ábrázol, és ezeket érdemes a korabeli képi világ más ábrázolásaival vagy éppen az írott forrásokkal együtt tanulmányozni.⁵ Akkor válik izgalmassá a történet, amikor megpróbáljuk kontextualizálni is ezeket.

Fontos a pecséthengereken lévő azon alakoknak az ábrázolása, akik vélhetően a tárgy hordozóját jelenítik meg, emellett pedig vannak olyan tárgyak is, amelyeken a hordozónak a felirata szerepel, amelyből megtudhatjuk, hogy ki volt, mikor élt, milyen méltósága vagy beosztása volt, illetve melyik uralkodónak volt az alattvalója.

³ Csillagírás az ókori Mezopotámiában. Előadó: Niederreiter Zoltán.
<https://btk.elte.hu/felveteli/tortenelem> (Letöltés: 2025. márc. 2.);

Továbbá: NIEDERREITER (2006)

⁴ NIEDERREITER (2023)

⁵ NIEDERREITER (2022); NIEDERREITER (2023); NIEDERREITER (2024).

1. kép: A Bibliothèque nationale de France gyűjteményében őrzött pecséthengerek

Fotó: Niederreiter Zoltán, digitalizálás: Szántó Roland

- **A Lendület Asszír és Babiloni Istenvilág kutatócsoport milyen fő kutatási feladatokat valósított, illetve valósít meg?**
- A pecséthengerekkel kapcsolatos alapkutatás jelentette ennek a projektnek a kiindulópontját. A korábbi években összegyűjtött és osztályozott anyag adatbázisba történő bevitele képezte az egyik fő feladatát a kutatócsoportnak. A projekt elnyerése előtt már keletkeztek a Lendület projekt témáját tárgyaló publikációk. A másik fontos aspektust pedig azon korábbi nemzetközi kapcsolatok jelentették, amelyek a múzeumi kutatómunkák mellett a többéves belga, francia és francia–osztrák kutatócsoportokban elvégzett munkáimhoz kötődtek. Amikor megkezdődött az ötéves Lendület projekt, már a számítógépemen őriztem a több mint 5000 tárgynak a dokumentációját, és egyúttal rendelkeztem azokkal a megállapodásokkal, amelyek lehetővé tették azt, hogy a külföldi gyűjteményekben őrzött tárgyakhoz hozzájuthassak és publikáció készüljön belőlük, sokukat már tanulmányoztam korábban.

Ez a projekt valójában olyan, mint egy háromlábú szék. Az egyik lábat mindenképpen az összegyűjtött tárgyak adatbázisa jelentette, amelyben azonos

vizsgálati aspektusok szerint szerepelnek a pecséthengerekre vonatkozó információk. A másik lábát az a tudományos munka jelenti, amelynek eredményei a konferencia-előadások és publikációk. A harmadik lábát pedig az istenvilágra fókuszáló kiállítás képezte. Izgalmasnak tűnt egy, az asszír és babiloni istenvilágot bemutató időszaki kiállítás terve, amelyet Baán László, a múzeum főigazgatója kezdettől támogatott. Ezután Roboz Erikával, a társkurátorral folyamatosan dolgoztunk az időszaki kiállításon.

- **Az Istenek és démonok királysága című időszaki kiállításnak komoly nemzetközi híre és értéke volt. Főként milyen visszajelzések érkeztek a kiállítással kapcsolatban?**
- Nemzetközi szempontból ezt viszonylag jól nyomon lehet követni, hiszen amikor nyilvánvalóvá vált másfél évvel a kiállítás megnyitása előtt, hogy megrendezhetjük, felkerestem 20 külföldi kutatót. Egy részük engem tanított, másokkal a megelőző években közösen dolgoztam nemzetközi projektekben vagy a múzeumi kutatásaim során ismertem meg kurátorokat. Örömmel vállalták, hogy elkészítenek egy-egy tanulmányt. Fél év múlva szép lassan kezdtek érkezni ezek a munkák Berlinből, Bécsből, Leidenből, Londonból, Münchenből, Rómából, Párizsból, Varsóból, illetve Chicagóból, New Havenből, Torontóból és Washingtonból. Végül egy-egy 500 oldalas katalógus készült magyar és angol nyelven.⁶

A kiállításnak kezdettől fogva pozitív volt a fogadtatása, hiszen amikor a múzeumi kurátorokkal beszéltem a tárgyak kölcsönzésekor, egyaránt üdvözltek a választott témát, amely nem túlságosan specifikus, de nem is egy, az ókori Mezopotámiát összességében bemutató kiállítás. Az isteneket és démonokat hívószóul választó, az újasszír és újbabiloni korra, tehát a két nagy birodalom korára fókuszáló kiállítással sikerült egy olyan témát kiválasztanunk, amelytől azt vártuk, hogy népszerű lesz majd.

A kiállítás megnyitását követően szerveztem egy kétnapos nemzetközi workshopot a Szépművészeti Múzeumban és az egyetemen, amelyre a projektben résztvevők közül számos külföldi kutató eljött. Nemzetközi vonatkozásban azt tapasztaltam, hogy mind a kiállításnak, mind a kiállítási katalógusnak pozitív volt a fogadtatása, ráadásul a kollégák tudták, hogy mindez szervesen kötődik a Magyar

⁶ Niederreiter Zoltán (szerk.) – Bácskay András – Nyitrai Mónika – Roboz Erika (segédszerkesztők) (2024): *Mezopotámia. Istenek és démonok királysága*. Szépművészeti Múzeum, Budapest, 495 p.; Zoltán, Niederreiter (editor) – András, Bácskay – Mónika, Nyitrai – Erika, Roboz (assistant editors) (2024): *Mesopotamia. Kingdom of Gods and Demons*. Museum of Fine Arts, Budapest, 495 p.

Tudományos Akadémia projektjéhez. A kiállításnak és a kiállítási katalógusnak is híre ment.

Európában úgy ötévente kerül megrendezésre hasonló volumenű ókori mezopotámiai kiállítás. Utoljára 2019-ben volt Assur-bán-apliról a British Museumban.

2. kép: Mušḫuššu, Marduk isten szimbólumának, az akkád mitológia sárkánykígyójának ábrázolása az Istár-kapun, II. Nabú-kudurri-uszur uralkodása idejéből (Kr.e. 604–562)

Forrás: Ny Carlsberg Glyptotek (Koppenhága) (Fotó: Riccardo Buccarella)

- A katalógus több mint egy kiállítási kalauz, tartalmának és megjelenésének is kiemelkedő tudományos értéke van. A katalógusból 600 magyar és 420 angol példány jelent meg.⁷ Nem kevés ez a szám a könyv tudományos jelentőségét tekintve?

⁷ Forrás: Szépművészeti Múzeum.

- A választott témakörrel, tehát istenekről és démonokról, elsődlegesen a nagy birodalmak korára fókuszálva nem rendeztek korábban kiállítást, és szakkönyv sem íródott. Mindezen túl számos olyan tárgy érkezett a kiállításra, és került a katalógusba, amelyek még nem voltak publikálva, vagy alig ismerte azokat a kutatás, így ezért is érdeklődésre tarthat számot e kötet. Mindennél fontosabb talán az, hogy a magyar nyelvű kötet a következő években hasznos lehet az egyetemi oktatásban és természetesen a téma iránt érdeklődők számára is.

Sajnos elfogyott az összes katalógus, mielőtt még a végére értünk volna a kiállításnak. Remélem, hogy rövidesen megjelenik az e-book verziója a kötetnek a múzeum gondozásában, amely ily módon az érdeklődők számára elérhetővé válhat.

- Hogyan alakult a kiállítás látogatóinak száma?

- Nehéz volt megítélni azt, hogy egy ókori témájú kiállítás milyen vonzerővel rendelkezik majd. Mintegy 20 éve folyamatosan vannak időszakos kiállítások, döntően festészeti tárlatok, amelyek nagy népszerűségnek örvendenek. Egy ókori kiállítás, nem csak hazánkban, de máshol sem versenghet egy festészeti tárlattal, mint amilyen a nemrégiben bemutatott Bosch, Csontváry vagy Renoir volt. Egy tanárom azt mondta, hogy mi más missziót képviselünk és az általunk képviselt ókor más szerepet tölt be, tehát senki nem várhatja el azt, hogy az ókori Mezopotámia a francia impresszionistákkal keljen versenyre.

Az előzetes elvárásoknál sokkal népszerűbb lett a kiállítás, végül 100.282 érdeklődő látta,⁸ úgyhogy a látogatók száma hat számjegyű lett, és ez bőven a várakozások felett volt.

- A kiállítás több mint százezer látogatója között 16 ezren váltottak diákjegyet.⁹ Mennyire tekintette a diákokat kiemelt célközönségnek?

- Azt láttam, hogy sok gyermek van itt, szaladgálnak, üldögélnek, rajzolgatnak, én is meghívtam a két általános iskolás gyermekem osztályát. Élvezték, és a tanárokon is látszott, hogy nemcsak befogadták, hanem érdekesnek is találták a kiállítást. Ha a gyermekek, a diákok szemével nézzük, akkor ezen a kiállításon királyokat, hősokeket, a Holdat és a csillagokat, isteneket és démonokat, vagy éppen sárkányokat egyaránt láthattak. A hét európai gyűjteményből érkezett mintegy 150 ókori tárgyon kívül a vitrinekben ásványok voltak, vadállatok fényképei, csillagképek és a mezopotámiai mocsárvidék elevenedett meg a fényképek által, miközben a Babel tornyát ábrázoló

⁸ Forrás: Szépművészeti Múzeum.

⁹ Forrás: Szépművészeti Múzeum.

némalföldi és magyar festészeti és grafikai alkotásokat is megtekinthették a látogatók. Nagy hangsúlyt fektettünk arra, hogy életre keljen egy letűnt, ókori világ.

Fontos volt tehát az, hogy a gyerekekhez is szóljon a kiállítás. Van egy 8 és egy 10 éves gyermekem, és én gyakran feltettem a kérdést magamnak, hogy vajon ők vagy az ő korosztályuk megértheti-e, amit bemutatunk? Én azt gondolom, sőt biztos vagyok benne, hogy igen, ők kaphattak itt egy élményt és láttam, hogy megértették az iskolák oktatói, hogy ide érdemes elhozni a diákokat.

3. kép: Palotadombormű két stilizált fa között álló ragadozómadár-fejű apkallu ábrázolásával Kalhuból, II. Assur-nászir-apli uralkodásának idejéből (Kr. e. 883–859)

Forrás: Staatliche Kunstsammlungen, Skulpturensammlung, Dresden (Fotó: Elke Estel/Hans-Peter Klut)

Az igazi értéke ennek a kiállításnak az volt, hogy itt tényleg megelevenedett a történelem, az irodalom, a művészet, a vallás. A több mint másfél évszázada folyó assziriológiai kutatások lehetőséget adnak arra, hogy egy választott témakörön keresztül e négy pillérre egyaránt fókuszáljunk egy kiállítás segítségével. Fontos volt számunkra, hogy a látogatók, közöttük a diákok is megértsék, hogy mi a szerepe most, és mi volt az irányadó szerepe az ókori Mezopotámiának, mit adott Európának, mit adott az emberiségnek. Én azt tapasztaltam, hogy a gyerekeket ez megfoghatta, tehát átment belőle valami úgy, hogy ezt a nagy értéket ők Mezopotámiához kötik.

– **Mi volt a kiállítás koncepciója, hogyan szeretted volna közelebb hozni az ókori Mezopotámiát a látogatókhoz?**

- A kiállítás első, bevezető szekciója Babilonra fókuszált, és azt mutatta meg, hogy mit jelent felfedezni, a föld alól napvilágra hozni az elfeledett emlékeket. Utána a nagy birodalmakat mutattuk be, rávilágítva történelmi szerepükre, illetve a legendás uralkodóknak a tevékenységeire koncentrálni, majd Mezopotámia és a környező térségek világára irányítottuk a figyelmet, a nyersanyagok közül a kőzetekre és ásványokra, illetve a vadvilágra. Ezeknek a mitikus szerepét emeltük ki és az istenekkel való kapcsolatukat helyeztük a középpontba. A látogató ezután lépett be az istenek világába, először a kezdeteket, az istenek születését, a világ teremtését látta, majd a világokat felülről lefelé, a csillagoktól a mi világunkig haladva ismerhette meg. A lakóház és a palota után Babilonba tértünk vissza, de már nem a felfedezés, hanem a nagy birodalom korába, az utolsó szekciót a Bábel tornya toposzának szenteltük,¹⁰ és végezetül a démonoknak a popkultúrában megjelenő szerepét mutattuk be. Ez egy utazás volt, egy kísérlet, amelyen keresztül megpróbáltuk közelebb hozni a látogatókhoz, a gyerekekhez az ókori Mezopotámiát, és élményszerűbbé tenni annak megismerését.

Az ókori mezopotámiai forrásokból kiderül számunkra, hogy az emberek életútját meghatározta a vallás, az istenekkel és a démonokkal folytatott kommunikáció, amelyben fontos szerepet játszottak a közvetítők, a tudósok, a ráolvasó papok.

Érdemes azt az aspektust is hangsúlyozni, hogy az emberek életében a látható és a láthatatlan összefonódik a szó szoros értelmében, hiszen például a járószint alá helyezik el a démonok kis szobraikat, tehát a transzcendensnek, a természetfelettinak óriási a jelentősége.¹¹ A kiállításon bemutattuk, hogy mit jelent ez a lakóházban, az alapítástól, az építkezés során, majd az egyén életében a születésétől a haláláig.

¹⁰ KULISZ (2024)

¹¹ NIEDERREITER (2022); NIEDERREITER-ROBOZ (2024)

Ugyanakkor fontos a természet szerepét is hangsúlyoznunk. A csillagok egészen mást jelentettek számukra, mint nekünk, városlakóknak, vagy a természeti tényezők, például a szelek és a viharok is teljesen máshogy voltak jelen az ő életükben, mint ahogyan azt mi megéljük. Ezért volt szerepe a képeknek, illusztrációknak vagy tárgyakknak, hogy ezeket az aspektusokat is egy kicsit közelebb hozzuk a látogatókhoz, hogy az oroszlán mögött lássák a vadvilágot, a csillagok és csillagképek mögött az istenek világát, amely az ő lakóhelyük volt, vagy éppen a köveknek, az ásványoknak a szerepét.

- **A történelemoktatás során látható, hogy az ókori történelmi narratívák és főként Mezopotámia történelme nehezebben befogadható a diákok számára. Így okkal a történelemtanítás egyik nagy kérdése, hogyan lehet az ókori Mezopotámia örökségét minél teljesebben bemutatni.**
- Ha a kiállítást használok modellként, akkor azt gondolom, hogy az oktatásban az ókori Mezopotámiai örökséget nemcsak a történelemtanítás feladatának tekinteném (hiszen a kerettantervben erre nem lehet órákat biztosítani), hanem más, különböző tantárgyak (irodalom, vallás és művészet) vonatkozásában említeném a szerepüket. El kell fogadni a valóságot, hogy nem fér bele a XXI. századig nézve minden a történelemoktatásba.

A természettudományok szempontjából a csillagászat és a matematika, az irodalomban Gilgames története és a babiloni teremtetéstörténet, a Biblia kapcsán például a vízözöntörténet, és biztosan meg lehet találni a helyét a történelemben a mezopotámiai államalakulatoknak és a legendás királyoknak. A lépcsőzetes toronytemplom pedig a Bábel tornyához vezet el bennünket, amely az európai kultúra egyik legfontosabb toposza.

Fontos látnunk azt, hogy az ókori görög, itáliai, illetve az egyiptomi történelem esetében azért sokkal inkább megvan a közelség Európához, tehát a humanizmus óta a görög világot folyamatosan tanulmányozták, ismerve a latin és az ógörög nyelvet, mivel ezeket nem feledtük el. Egyiptom is sokkal inkább ismert volt. Mezopotámia azért minden vonatkozásban sokkal messzebb volt Európától. Bár a XIX. század közepétől az Oszmán Birodalomhoz tartozó Mezopotámia egyre ismertebbé vált, akkor és azóta sem tudott olyan szerepet betölteni, mint az ókori görög és itáliai vagy az egyiptomi világ.

- Mivel a jelenlegi tankönyvek is csak érintőlegesen tartalmazzák Mezopotámia ókori történetét,¹² milyen szakmai anyagokat, forrásokat, ismeretterjesztő anyagokat javasolnál az érettségire készülő diákoknak, és milyen tudományos írásokat a történelemtanároknak?
- Tulajdonképpen nincs szerintem olyan, ami nekik egyértelmű segítséget jelenthetne. Az utóbbi években megjelentek tanulmánykötetek és monográfiák, amelyek mellett a kiállítási katalógus remélem, hogy a tanároknak támogatás lehet, és talán mások is olvasni fogják. Talán az előbb említett szempontokra koncentrálva a tanárok ki tudnak majd választani belőle részeket, ami az irodalom, a vallás, a művészet és a történelem egy-egy témájának bemutatásakor segítheti őket.
- Tudjuk, hogy számos kulturális és tudományos vívmány él és öröklődik tovább, amely Mezopotámiából ered.¹³ Mit hangsúlyozunk, amikor Mezopotámia történetét tanítjuk?

¹² A jelenleg hatályos általános iskolai történelemtankönyvekből teljes egészében hiányzik Mezopotámia történelme, az ókori Kelet tananyaga az ókori Egyiptomra korlátozódik. (Az általános iskolai történelem atlasz tartalmazza Mezopotámia történelmi térképét.) A középiskolai történelemtankönyvekben vagy Egyiptom és Mezopotámia bemutatása együtt jelenik meg „Civilizáció és államszervezet” alcímmel (*Történelem 9. a középiskolák számára*, Oktatási Hivatal, Budapest, 2020. 6-11.; valamint *Történelem tankönyv a hat évfolyamos gimnáziumok számára* 8. Oktatási Hivatal, Budapest, 2023. 6-13.), vagy Mezopotámia történetét önállóan mutatják be a szerzők „A Közel-Kelet főbb civilizációi. Mezopotámia” címmel (*Történelem tankönyv 9.*, Oktatási Hivatal, Budapest, 2020. 8-11.). A kerettantervi lehetőségek azonban a felhasználható órakeretet nagyon szűk korlátok közé kényszerítik. Lásd erről részletesen: GRÜLL (2021) 68-70. Mind a *Középiskolai történelem atlasz*, mind az okostankönyvek (az NKP felületén elérhető digitális tartalmak – Tananyagok) értékes kiegészítést adnak a középiskolai tankönyvekhez. (KHI)

¹³ A Mezopotámiából eredő számos kulturális és tudományos vívmány mellett kevésbé ismert, bár tekintélyes szakirodalma van az iskolák létrehozásának és az oktatási rendszer kiépítésének, az írnok- és tudományos képzés megteremtésének a Kr. e. IV. évezred végétől. A főként az Óbabiloni Birodalom korából (Kr. e. XX–XVII. század) ránk maradt igen nagyszámú ékírásos forrásból tudjuk, hogy az írnokképző intézmények szervezett rendszerben működtek. Az eredeti sumer szövegekben az iskola szóra használt kifejezés az *Edubba*, a „táblák háza”, vagy „ahol a táblákat kiosztják”. Bár az *Edubba*-irodalom versei és ékírásos táblák ezrei állnak rendelkezésre több városból, főként az óbabiloni Nippurból, és az új- és késő babiloni Urukából, a kutatók még kétségeket fogalmaznak meg az iskola helyszínével, a tanárok és mentorok, valamint az iskolában dolgozók számával, az oktatás formáival kapcsolatban (WIEBKE, 2015; CLANCIER, 2024). A fennmaradt ékírásos szövegek, különösen a Nippurban 1952-ben feltárt „F-Ház” 1425 ékírásos táblája alapján jól rekonstruálható az óbabiloni iskolai tanterv, tanmenet, tananyag (ROBSON, 2002). A tanterv alapvetően két szakaszra tagolódott: egy alapozó és egy haladó részre. A diákok először megtanulták a sumer ékírás jeleit, majd szövegek (például szerződések, egyéb jogi anyagok, királyi rendeletek) másolásával fejlesztették szókincsüket. A sumer ékírásos szövegek fordítása (akkádra), olvasása, értelmezése – amikor a sumer nyelv már holt nyelv volt –, a mezopotámiai kulturális örökség megőrzését is jelentette. A matematika fontos szerepet játszott mind az alapozó, mind a haladó képzésben (ROBSON 2002, 2007). A haladó szakaszban főként sumer irodalmi szövegeket másoltak, tanulmányoztak, melyeket kiegészítettek könyvelési feladatok, továbbá

- Szerepe a történelem szempontjából meghatározó, mert itt lehet a forrásoknak köszönhetően adatolni azt, hogy hogyan fejlődnek az államalakulatok, az a struktúra, ami aztán a birodalomban él tovább. A lényeg az, hogy van egy központi térsége a világnak, megvannak a források, amelyek alapján adatolni tudjuk az eseményeket, és egy evolúciós ívet lehet leírni. Látjuk azt, hogy hogyan születnek a városok, majd a városállam, majd a királyság, és végül a birodalom.¹⁴ Ennek öröksége már az európai történeti munkákban is hangsúlyos szerepet kap. A mezopotámiai városoknak, birodalmaknak és uralkodóiknak tovább él a hagyománya a Biblia és az auktorok közvetítésével. Tehát szerintem történelmi szempontból a legizgalmasabb rész éppen a nagy birodalmak kora, amely egybeesik a Biblia korával. Ha pedig a művelődésre, a kultúrára gondolunk, akkor ott a toposzoknak van szerepe és ebből a szempontból Bábel tornya a központi motívum. Tehát az irodalomban és a történelemben továbbá a tudományokban és a művelődésben is egyértelműen tanulmányozható Mezopotámia szerepe. Az írást itt fedezték fel; ennek érdekes a története, hiszen az emberiség közben elfeledte az írás rendszerét. Azt gondolom, hogy ezek a főbb elemek.
- **Mezopotámia felfedezése a XIX. század közepén kezdődött.¹⁵ Ma folynak-e ásatások, és magyar régészek dolgoznak-e ásatásokon a Közel-Kelet térségében, tekintettel a bonyolult politikai helyzetre?**
- Sajnos az elmúlt években az ókori Mezopotámia azért került az érdeklődés középpontjába, mert óriási mértékű pusztulás érte az Iszlám Állam tevékenysége és a térségben zajló rablóásatások miatt. Nyilván mindenki hallott az Iraki Múzeum kifosztásáról 2003-ban, majd az Iszlám Állam pusztításairól, 2014-ben.¹⁶

csillagászati számítások. Az oktatást, a tanuló felkészülését akkor tartották sikeresnek, ha a diák ismereteit tudta alkalmazni gyakorlati célokra is („Scribal Activities” ROBSON, 2002. 349.).

A tudóstársadalom kiemelt szerepet töltött be Mezopotámiában. A Kr. e. I. évezredben tudós családok és szakmai közösségek jólétben éltek városi házaikban. Ha valaki a tudományos közösségbe belépett, akár a családon belül, akár azon kívül, ez magas szintű elméleti és szakmai tudást, egyben társadalmi megbecsültséget is jelentett (ROBSON, 2019. 255-256.). (KHI.)

¹⁴ JOANNS (2024)

¹⁵ KERTAI (2024)

¹⁶ 2003-ban a második iraki háború elején a bagdadi Iraq Museumból felbecsülhetetlen értékeket, közöttük mezopotámiai leleteket raboltak el fosztogatók. A dokumentáció hiánya miatt nem ismert, hogy hány tárgy tűnt el vagy semmisült meg valójában, becslések szerint számuk tízezrekben mérhető. A háború idején régészeti lelőhelyeket és még további feltáratlan régészeti lelőhelyek sokaságát rombolták szét rablók és vittek el, semmisítettek meg tárgyakat, hatalmas régészeti kárt okozva.

A világ iraki műkincsértékeinek másik óriási veszteségét szenvedte el 11 évvel később. 2014. június 10-én az Iszlám Állam elfoglalta Moszult, és a város az Iszlám Állam iraki fővárosa lett. Az egész világ megrendülten figyelte a tudósításokat arról, hogy ezt követően az Iszlám Állam katonái hogyan

Iraki Kurdistan, mely autonóm tartomány Irakon belül, folyamatosan szemben állt az Iszlám Állammal. Miközben még a hatalma teljében volt az Iszlám Állam (amely a nagy asszír központokat pusztította), a vele szomszédos Iraki Kurdistanban már folytak ásatások. Ott szerzett egy régészeti koncessziót az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Régészeti Intézete. Ez az ásatás tíz éve folyik, amelyet Dezső Tamás és Kalla Gábor irányítanak, ami régészeti képzésen belül az ókori Elő-Ázsia szakirányt választó hallgatók számára egy jó lehetőség. Jelen van tehát a magyar régészet is az ELTE e missziója révén Irak területén, Iraki Kurdistanban.

4. kép: Pecséthenger és annak modern lenyomata.¹⁷ Újbabiloni kor (Kr. e 600–500).

Forrás: Musée du Louvre. Fotó: Kuti Benjámin – Niederreiter Zoltán

Az ókori mezopotámiai kultúra fontosságát talán a három nagy európai gyűjteményben, a British Museum, a Musée du Louvre és a Vorderasiatisches Museum kiállításán láthatjuk igazán.¹⁸ A londoni és a párizsi gyűjteményben az ókori egyiptomi és mezopotámiai tárlat nagyjából azonos méretű, és ez talán hűen tükrözi a szerepüket is. Fontos azonban hangsúlyoznunk, hogy Mezopotámia térségéből sokkal kevesebb tárgy került az európai gyűjteményekbe a nagy XIX. századi, majd a

pusztítják el a Moszuli Múzeumban az ókori AsszírIA és más korok műemlékeit. A British Museum ezt tárta a világ elé a 2019-ben rendezett kiállításán. (KHI)

¹⁷ E pecséthenger anyaga kalcidon, magassága 37,5 mm, szélessége 18,5mm. A lenyomaton látható ábrázolás egy küzdelemjelenet: szárnyas hÉrosz és emberarcú szárnyas ibex, elÓttük szÓkellÓ szarvas. A tárgy akkád feliratot tartalmaz: „Ó Marduk, nagy Úr, aki megkíméli az életet, hadd váljak általa szabaddá (lit. hadd lássam meg ragyogó fényed)!” Ford. Niederreiter Zoltán.

¹⁸EurÓpa legnagyobb ókori MezopotÁmiához kapcsolÓdÓ múzeumi gyűjteményei: Anglia: London, British Museum; FranciaorszáG: Párizs, Musée du Louvre; NémetorszáG: Berlin, Staatliche Museen zu Berlin (SMB) –Vorderasiatisches Museum.(KHI)

későbbi ásatások során. Ugyanakkor Mezopotámiában számos még feltáratlan lelőhely található, és egy óriási ékírásos szövegkorpuszt őriznek a gyűjteményekben, amit csak részben publikáltak.

Egész Irakban mindössze hat lelőhely vagy térség került fel az UNESCO listájára. Utoljára 2019-ben Babilont nyilvánították a világörökség részévé.

– **Van-e olyan személyes élményed, történeted, amely kutatásaidhoz kapcsolódik, amely érdekes lehet, akár mint üzenet?**

- Talán itt azt az eredményt érdemes megemlítenem, amelyet a külföldi tanulmányaim és kutatásaim kezdetén értem el. Amikor a francia kormányösztöndíjnak köszönhetően ötödéves hallgatóként Párizsban tanultam, kezdtem meg a múzeumi kutatásaimat a Louvre-ban. Ott sikerült egy bronzból készült hatalmi jelvényt tanulmányozni, amit már több mint 150 éve őriztek a gyűjteményben, de a rajta lévő felirat kiadatlan volt. Ennek a feliratnak köszönhetően sikerült egyértelműen azonosítani II. Sarrukínnak, a nagy asszír királynak a vezírét. Tulajdonképpen az erről szóló tanulmánnyal kezdődött a nemzetközi publikációs tevékenységem.

Nagy élmény egyébként egy még publikálatlan pecséthengert is végiggörgetni egy speciális gyurmán és utána rátekinteni egy több mint 2500 évvel ezelőtt készült jelenetre. Ezek között sok olyan tárgy van, amely még kiadatlan, és csak arra vár, hogy feldolgozzák.

– **Köszönöm a beszélgetést.**

- Én is köszönöm, hogy eljöttél és beszélgettünk.

IRODALOM

CLANCIER, Philippe (2024): *The Scholar in His House: Scribal Material in Context in Late Uruk Private Houses*. De Gruyter, Berlin – Boston, 281–304.

<https://doi.org/10.1515/9783111360805-010>

GRÜLL Tibor (2021): Az ókor alkonya: A NAT 2020 és az új gimnáziumi történelemtankönyv ókori fejezeteinek elemzése. *Iskolakultúra*, 31. évf. 1. sz. 68–85.

<https://www.iskolakultura.hu/index.php/iskolakultura/article/view/34060>

(Letöltés: 2025. márc. 21.)

JOANNS, Francis (2024): „Ahol egyik királyi elődöm sem járt...” A birodalmak kora: AsszírIA és Babilonia. In: NIEDERREITER Zoltán (szerk.) – BÁCSKAY András – NYITRAI Mónika – ROBOZ Erika (segédszerkesztők): *Mezopotámia. Istenek és démonok királysága*. Szépművészeti Múzeum, Budapest, 36–44.

KERTAI, David (2024): „Indulj, menj Ninivébe, a nagy városba...” Asszíria felfedezése és az asszír emlékek Európába érkezése. In: NIEDERREITER Zoltán (szerk.) – BÁCSKAY András – NYITRAI Mónika – ROBOZ Erika (segédszerkesztők): *Mezopotámia. Istenek és démonok királysága*. Szépművészeti Múzeum, Budapest, 26-35.

KULISZ Diána (2024): „Rajta, építsünk várost és tornyot, amelynek teteje az égig ér...” A Bábel tornya motívum a németalföldi művészetben. In: NIEDERREITER Zoltán (szerk.); BÁCSKAY András – NYITRAI Mónika – ROBOZ Erika (segédszerkesztők): *Mezopotámia. Istenek és démonok királysága*. Szépművészeti Múzeum, Budapest, 424–439.

https://www.academia.edu/125425854/A_B%C3%A1bel_tornya_mot%C3%ADvum_a_n%C3%A9metalf%C3%B6ldi_m%C5%B1v%C3%A9szetben (Letöltés: 2025. márc. 17.)

MÉSZÁROS István – NÉMETH András – PUKÁNSZKY Béla (2003): *Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Osiris Kiadó, Budapest.

MÉSZÁROS István – NÉMETH András – PUKÁNSZKY Béla (szerk. 2003): *Neveléstörténet. Szöveggyűjtemény*. Osiris Kiadó, Budapest, 13–18.

NIEDERREITER Zoltán – ROBOZ Erika (2024): „... elűzlek téged, légy elűzve...” Pokolplakett. In: NIEDERREITER Zoltán (szerk.) – BÁCSKAY András – NYITRAI Mónika – ROBOZ Erika (segédszerkesztők): *Mezopotámia. Istenek és démonok királysága*. Szépművészeti Múzeum, Budapest. 290–293.

https://www.academia.edu/127204693/Niederreiter_Z_Roboz_E_el%C5%B1zlek_t%C3%A9ged_l%C3%A9gy_el%C5%B1zve_Pokolplakett (Letöltés: 2025. febr. 20.)

NIEDERREITER Zoltán (2006): A csillagírás szimbolikája. Az udvari költészet és művészet jelképeinek szerepe a Szargonida-kori királyi ideológia szolgálatában. *Ókor: Folyóirat az antik kultúráról*, 5. évf. 3-4. sz. 71-77.

https://okorportal.hu/wp-content/uploads/2013/03/2006_3-4_niederreiter.pdf (Letöltés: 2025. júl. 22.)

NIEDERREITER Zoltán (2022): „Mikor te süvítesz, a világok megremegnek” Megjegyzések a Pazuzu-amulettekről és a démon ikonográfiájáról. *Ókor: Folyóirat az antik kultúráról*, 21. évf. 4. sz. 42–56.

https://okorportal.hu/wp-content/uploads/2023/12/2022-4_42-56.pdf (Letöltés: 2025. febr. 23.)

NIEDERREITER Zoltán (2023): A pecséthengerek egy csoportja az Újasszír Birodalom észak-szíriai térségéből. In: KÓCZÁN András Imre – MARSÁI Viktor – PÓCZA István – VARGHA Márk – VÉR Ádám (szerk.): *Tanulmányok Dezső Tamás hatvanadik születésnapja alkalmából*. Virtuóz Kiadó, Budapest, 156–186.

<https://migraciokutato.hu/wp-content/uploads/2025/02/DT60-egyben.pdf>

(Letöltés: 2025. febr. 26.)

NIEDERREITER Zoltán (2024): „Ha valaki lazurkő pecséthengert hord, védelmet kap, és istene örvendezni fog neki...” Újasszír és újbabiloni pecséthengerek: ókori szerepük és a napjainkban történő kutatásuk. In: NIEDERREITER Zoltán (szerk.) – BÁCSKAY András – NYITRAI Mónika – ROBOZ Erika (segédszerkesztők): *Mezopotámia. Istenek és démonok királysága*. Szépművészeti Múzeum, Budapest, 290–293.

ROBSON, Eleanor (2002): “More than metrology: Mathematics education in an Old Babylonian scribal school”. In: IMHAUSEN, Annette – STEELE, John (eds): *Under one sky: Mathematics and astronomy in ancient Egypt and Mesopotamia* (Alter Orient und Altes Testament, 297). Ugarit-Verlag, Münster, 325–365.

<https://uruk-warka.dk/mathematics/ER8%20more-than.pdf> (Letöltés: 2025. ápr. 1.)

Robson, Eleanor (2007): Mathematics, metrology, and professional numeracy. In: LEICK, Gwendolin (ed.): *The Babylonian World*. Routledge, New-York – London, 418–431.

<https://doi.org/10.4324/9780203946237>

ROBSON, Eleanor (2019): *Ancient Knowledge Networks: A Social Geography of Cuneiform Scholarship in First-Millennium Assyria and Babylonia*. UCL Press, London, 253–271.

<https://doi.org/10.2307/j.ctvhn0csn>

WIEBKE, Beyer (2015): “Teaching in Old Babylonian Nippur, Learning in Old Assyrian Aššur.” In: Johnson, Cale J. (ed.): *In the Wake of the Compendia: Infrastructures of Knowledge in the Postclassical Islamicate World*, De Gruyter, Berlin, 129–160.

<https://doi.org/10.1515/9783110741124-003>

Tantervek, tankönyvek, segédletek

Civilizáció és államszervezet az ókorban. In: *Kerettanterv a gimnáziumok 9–12. évfolyama számára*.

https://www.oktatas.hu/koznevelas/kerettantervek/2020_nat/kerettanterv_gimn_9_12_evf (Letöltés: 2025. febr. 10.)

Az ókori Közel-Kelet kultúrája. In: *Képes történelmi atlasz általános iskolásoknak*. Oktatási Hivatal, Budapest, 2024.

Fejezetek az ókor történetéből. Az ókori Egyiptom világa. In: *Történelem 5. az általános iskolások számára*. Tananyagfejlesztők: GRÓF Péter, Dr. SZABADOS György (2020). Oktatási Hivatal, Budapest, 20–26.

Fejezetek az ókor történetéből. Az ókori Egyiptom világa. In: *Történelem tankönyv 5.* Tananyagfejlesztők: BORHEGYI Péter, Dr. SZABADOS György (2020). Oktatási Hivatal, Budapest, 18–23.

Az ókori Közel-Kelet a Kr.e. 25–6. század. Az Óperzsa Birodalom, Kr.e. 560-330. In: *Történelmi atlasz középiskolásoknak* (2022). Tananyagfejlesztők: PAPPNÉ GELLÉNYI Judit, SZÁRAY Miklós. Oktatási Hivatal, Budapest.

A Közel-Kelet civilizációi. In: *Történelem 9. a középiskolák számára* (2020). Tananyagfejlesztők: SZÁRAY Miklós, Dr. SZABADOS György. Oktatási Hivatal, Budapest, 6–11.

Civilizáció és államszervezet az ókorban. A Közel-Kelet főbb civilizációi. Mezopotámia. In: *Történelem tankönyv 9.* (2020) Tananyagfejlesztők: BORHEGYI Péter, Dr. SZABADOS György. Oktatási Hivatal, Budapest, 8-11.

Civilizáció és államszervezet az ókorban. *Történelem tankönyv a hat évfolyamos gimnáziumok számára 8.* (2023). Tananyagfejlesztő: SZÁRAY Miklós. Oktatási Hivatal, Budapest, 6-13.